

Hansjoerg Reck

Καιρός για αφανείς, αλλά σημαντικές αναφορές [i] στην καθημερινή ζωή.

Ο Hansjoerg Reck, γερμανός παιδοψυχίατρος και ψυχοθεραπευτής, είναι επίσης μαθητής του Medard Boss. Εισήγαγε την φαινομενολογική-υπαρξιακή οπτική στον χώρο της παιδοψυχιατρικής. Κατά το πλούσιο διδακτικό έργο και τις ομιλίες του κέρδισε την εκτίμηση πολλών συνεδέλφων του γερμανόφωνου χώρου, που χάρη σ' αυτόν εξοικειώθηκαν στην φαινομενολογική οπτική. [Κ.Γ.]

I.

Όταν ο Medard Boss, που σήμερα τιμούμε την εκατοστή επέτειο των γενεθλίων του, ρωτήθηκε κάποτε ποιο είναι το αγαπημένο του λουλούδι, διάλεξε ένα από κείνα τα μεγαλόπρεπα άνθη που κοσμούν και τους χώρους του σπιτιού του στο Zollikon. Μου άρεζαν πολύ αυτά τα λουλούδια. Και πάλι μου φαινόταν πως κι η μεγαλοπρέπεια μιας απλής μαργαρίτας, όταν την αντιληφθεί κανείς σαν τέτοια, μπορούσε να μιλήσει με τον ίδιο τρόπο. Στην ψυχανάλυση έζησα το ότι κι αυτός μπορούσε να εκτιμά το καταρχήν αφανές και να το αφήνει να μεγαλώνει, καθώς άλλωστε το υπολόγιζε το φαινόμενο, ότι κάτι ε ί ν α ι καν, και, με την καθοδήγηση του M. Heidegger, επεδίωκε στην δική του θεραπευτική εργασία μια εννόηση του Ε ί ν α ι. Για τούτο αξίζει την διαρκή μας ευχαριστία! --

Όταν εκλαμβάνουμε τον "χ ρ ό ν ο" ως ορίζοντα της εννόησης του Είναί" (1972, 365), στον οποίο συνάμα διαμείβεται το καθημερινό μας μέλημα (1972, 350f), στην οπτική αυτής της ανακοίνωσης τίθεται καταρχήν το ερώτημα πώς να εννοήσουμε ε δ ώ "χρόνο" και "αναφορές":

Εδώ δεν πρόκειται τόσο για τον μ ε τ ρ ή σ ι μ ο, τον γραμμικό χρόνο, (ελλ.) "Χρόνος", όσο για τις διαθέσιμες, αλλά και για τις χ α ρ ι ζ ό μ ε ν ε ς αναφορές και για την αποφασιστική στιγμή, την σωστή ώρα, (ελλ.) "Καιρός", που και για το παιδί έχουν τόσο μεγάλη σημασία. -- Προς τούτο ένα ε υ χ α ρ ι σ τ ώ σ' όλους εκείνους που μας άνοιξαν τα μάτια κι όλες μας τις αισθήσεις γι' αυτά. Ερωτάται πόσον χρόνο έ χ ο υ μ ε και για το αφανές, και πότε είναι καιρός γ ι ' α υ τ ό. Πρόκειται τόσο για τον χρόνο μας όσο και για τον χρόνο των πραγμάτων στα οποία πρέπει να αρμοστούμε. Τελικά πρόκειται για χρόνο για την ο υ σ ί α των πραγμάτων όπου, ακριβώς εδώ, οι αναφορές δεν μπορούν να εκβιαστούν, αλλά προκύπτουν.

Πάντως κανείς θα μπορούσε ν' αναρωτηθεί αν στην καθημερινότητά μας, αντί να χάνουμε χρόνο με αφανείς υποθέσεις, δεν μας αρκεί να φροντίζουμε τα προφανώς αναγκαία και εμφανώς τόσο πειστικά

πράγματα. Ε μ ε ί ς ερωτάμε τι προεξάρχει στην πραγματικότητα και τι μένει πίσω.

Αφού βέβαια θα υπήρχε και η περίπτωση, κάπου σε μια θεραπεία, τα αφανή πράγματα, που μένουν πίσω, να γίνονται ξαφνικά το ίδιο αινιγματικά και σημαντικά όπως στην αρχαιολογία τα "ίχνη", αν τους αφήσουμε καν χρόνο και χώρο για τις υποδείξεις τους. - Όλοι μας εκτιμούμε την απαρατήρητη ρουτίνα και το σύνηθες, ως ασφαλές υπόβαθρο για ασυνήθιστα "βιώματα". Διότι πάλι νοσταλγούμε και να ξεφύγουμε απ' την συνήθεια, την μονοτονία, την καταπόνηση της καθημερινής ζωής. Όμως με την απλή φυγή θα μπορούσαμε ακριβώς να παραβλέψουμε τα αινίγματα και τον πλούτο αυτού που υπολανθάνει στην καθημερινή ζωή και να παρακούσουμε α υ τ ό το οποίο ο καιρός, εν μέσω του εκάστοτε απλώς επίκαιρου, αφανώς ορίζει.

Εδώ στρέφομαι περισσότερο στην π α ι δ ι κ ή η λ ι κ ί α. 1. Διότι εδώ βλέπουμε ότι ανταποκρίνεται στην φύση του παιδιού να έχει χρόνο για αφανείς αναφορές. 2. Διότι αφετέρου τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στο να παρασυρθούν - παραμερίζοντας το αφανές - από κάτι θεαματικό, για να το ανταλλάξουν αργότερα με όλο και πιο βολικές, πολυέξοδες διασκεδάσεις.

Στον φαινομενικά μικρό κόσμο του παιδιού συνήθως το γεγονός ότι κάποιος, η μητέρα, ο πατέρας, ένας φίλος, ένα παιχνίδι, ένα ζώο ε ί ν α ι καν ε κ ε ί κ ι έχουν χρόνο, είναι το πιο σίγουρο και συνάμα το μέγιστο. Σ' εμάς τους ενήλικες αυτή η απλή υπόδειξη, ότι κάτι ε ί ν α ι, φαίνεται κοινοτοπία.

Όμως ενώ, μεριμνώντας για την ζωή μας, ενδιατρίβουμε ασταμάτητα σε εικασίες και σε ζητήματα προόδου, ευημερίας και υγείας, συχνά ξεχνάμε τελείως την ιδιαίτερη κατοικία μας, το σώμα μας, την ψυχή μας, τον καιρό μας, που το ζητάνε να γίνουν αντιληπτά. Την αποκάλυψη και την απορία για το θαύμα της ύπαρξής μας, θα μπορούσαμε ωστόσο να τα μάθουμε απ' το παιδί.-

Στην κ α θ η μ ε ρ ι ν ή ζ ω ή, στην οποία βρισκόμαστε "κάθε μέρα", πολλές φορές "ζούμε εφήμερα" ή, αφοσιωμένοι στους "σοβαρούς σκοπούς" μας, ήδη έχουμε βρεθεί στον επόμενο, και συχνά μένει λίγος χρόνος για τις "συνηθισμένες" συναντήσεις "στον δρόμο": όπου πάλι ακριβώς η καθημερινή ζωή είναι ο χρόνος που καθημερινά μας καλεί στην διέξοδό μας:

Η καθημερινή μ α ς ζωή, ο χρόνος μ α ς: Τα γνωρίζουμε αυτά, και τον δρόμο μας; Ή θα μπορούσαμε να προσπερνάμε και τα δύο, και σ' αυτόν τον δρόμο να παραβλέπουμε τα πιο ελκυστικά πράγματα και ν' αμελούμε ν' ανταποκριθούμε στην πνευματική τους πρόκληση που διαρκεί πέραν του απλώς συνηθισμένου, της μόδας;

Το παιδί, στον δρόμο για το σχολείο, έχει χρόνο για αφανείς αναφορές και για την ποικιλοχρωμία των εποχών του έτους. Κι όταν χαζολογάει και

"χ ά ν ε ι" χρόνο, όταν κάνει μια ώρα να ντυθεί, ζητάει ν' ανακαλύψει τι του ταιριάζει και να "κ ε ρ δ ί σ ε ι" χρόνο. Η ανακάλυψη μιας πέτρας ή ενός σκαθαριού, οι συναλλαγές από εικόνες πόκεμον, κόμικς και τα παρόμοια είναι γι' αυτό "θησαυροί" τόσο σημαντικοί όσο και η συμπάθεια ή αντιπάθεια, η χαρά, το άγχος, ή η πλήξη που ανακλύπουν σε μια φίλια. Καθώς αφήνεται να αφοράται ή όχι, δηλαδή επιλέγει, εμπειράται καθημερινά ποιος ε ί ν α ι, δηλαδή τον εαυτό του. Είναι το συμβάν μιας υ π α ρ κ τ ι κ ή ς [existenziell] εμπειρίας, διότι εδώ αφοράται προσωπικά, που σημαίνει αφενός μια επέκτασή του μέχρι π.χ. το αγαπημένο παιχνίδι, την απαιτούμενη εργασία, τον φίλο που περιμένει, αφετέρου μια αντοχή π.χ. στην αγάπη και στην εκπλήρωση, στον πόνο και στην ανέχεια. Ακριβώς σ' αυτήν την επέκταση και αντοχή μπορούν αφανώς ν' αναδυθούν τα ερωτήματα "ποιος είσαι", "από πού έρχεσαι", "κατά πού πηγαίνεις", "τι καταλαβαίνεις και τι αποφασίζεις", δηλαδή ερωτήματα συνείδησης, αμφιβολία και πεποίθηση. Γονείς θέτουν επίσης τέτοια ερωτήματα, και μ' αυτά προσβλέπουν γεμάτοι ελπίδες στο μέλλον των παιδιών τους, το οποίο δεν καθορίζουν αυτοί μεν, όμως και δεν το αφήνουν στην τύχη αλλά θέλουν να συμμετάσχουν στην διαμόρφωσή του. Έχουν μεγάλα σχέδια για τα παιδιά τους, όπως κι αυτά για τον εαυτό τους. -- Όμως μπορεί αυτό να επιτευχθεί στην πολυμορφία και στην διάσπαση της καθημερινής ζωής; Με "διάσπαση" και με "εμπειρίες του τώρα" που διαδέχονται η μία την άλλη, που κάνουν την ύπαρξη να είναι παντού και πουθενά, κινούμαστε όλο και ταχύτερα, με την τεχνική μας ασχολούμαστε φαινομενικά με όλο και περισσότερα, δεν σταματάμε σχεδόν ποτέ για να συγκεντρωθούμε, οπότε διατρέχουμε τον κίνδυνο ν' απομακρυνθούμε απ' αυτό που είναι, δηλαδή το ουσιώδες, με τον καιρό να ισοπεδωθούμε και να χάνουμε την στιγμή που θά 'χε να αδραχεί. Ή μήπως αυτή είναι που αποσύρεται, μήπως αποσύρονται ο χρόνος και τα πράγματα, όπως είναι;-- Όταν απλώς και μόνο τα παρακολουθούμε και τα κανονίζουμε, τα πράγματα παρέρχονται στη στιγμή: το ένα "συμβάν" διαδέχεται το άλλο και κατά την απλώς κατανάλωσή τους ο χρόνος φεύγει κι ο ενθουσιασμός χάνεται.

Τι θα μπορούσαμε αντιθέτως ν' ανακαλύψουμε και να κερδίσουμε με την συγκέντρωση στα αφανή; Τίποτα λιγότερο από το ν ό η μ α της ύπαρξής μας. Όμως ο χρόνος που είναι στην διάθεσή μας γι' αυτό, δεν είναι ούτε κατά βούληση και απρόσωπος ούτε ατέλειωτος αλλά, ως εκάστοτε δικός μου, χρόνος πεπερασμένος, αναπότρεπτος. Όταν κατά τις μεταβολές του είμαστε δεμένοι με την φύση μας και με τους συνανθρώπους μας, όταν βλέπουμε συσχετίσεις, μπορούμε να ζούμε, όπως και ν' αποχωριζόμαστε και τελικά να πεθαίνουμε. Καθώς θνητός δεν θα πει βέβαια μόνο να περιμένει κανείς, μέσα στην συνεχή φθορά, τον θάνατο αλλά, στον χρόνο που μας παρέχεται, να προκαλούμε μια "πνευματική άνθιση" η οποία

οπωσδήποτε μπορεί να ιδωθεί από τους επερχόμενους κριτικά και ν' ανθίσει εκ νέου.--

Όμως σχεδόν αφανώς μοιάζει να παρέρχεται ο χρόνος που μεγαλώνουμε, έτσι που πρέπει να ενστερνισθούμε την γνωστή ρήση του Angelus Silesius:

"Mensch werde wesentlich: denn wann die Welt vergeht

"Άνθρωπε γίνε ουσιαστικός: καθώς όταν ο κόσμος παρέρχεται

So faellt der Zufall weg / das wesen (verbal verstanden) das besteht."

Χάνεται κι η τύχη / η ουσία, (ρηματικά κατανοημένο [:το είναι]), αυτή μένει."

II.

(Σημασία των αφανών αναφορών)

Επόμενος και πάλι η ερώτηση: Μας επιτρέπεται ν' αμελούμε το "αφανές", όταν πρόκειται για το "ουσιαστικό"; Όμως "α φ α ν ή ς" δε ν θα πει "επουσιώδης" και δεν σημαίνει ούτε "κ ο ι ν ό τ ο π ο ς" ούτε μινιμαλιστικός. Βέβαια, είπαμε, ο χρόνος παρέρχεται "αφανώς". Συχνά ο ζωτικός μας χώρος κι η καθημερινή ζωή είναι "αστόχαστα". Εάν όμως αναλογιστούμε ότι ακριβώς σ' αυτήν το αφανές είναι που υπήρξε το μόνιμο, το καθοριστικό, το σημαντικό και το ουσιώδες, για το οποίο θαυμάζουμε κι απορούμε, τότε υποψιαζόμαστε και την σημασία του. Συχνά πάντως η καθημερινή ζωή βγαίνει πέρα δύσκολα. Τότε και τα συνηθισμένα φυσικά φαινόμενα, μέρα και νύχτα, το δειλινό, οι εποχές του έτους, η έκταση του τοπίου, νερό κι αέρας, γη και φωτιά, μεγάλωμα κι εξέλιξη θα μπορούσαν και να μη μας αφορούν - ή, μήπως, όντως;

Ίσως όμως έχουμε κολλήσει σε φαινομενικά "σπουδαιότερες" δουλειές, σε σχέδια με "στόχους" που μας κατευθύνουν κι όπου παραβλέπουμε αυτό που για κάθε παιδί, πέραν της απλής λειτουργίας, είναι τόσο σημαντικό. Μάλιστα κάποτε αισθανόμαστε τους συνανθρώπους μας, όπως κι εμάς τους ίδιους, όταν δεν προκαλούν την προσοχή ή δεν είναι άρρωστοι, σαν "αυτονόητους", γιατί η αφανώς δραστική παρουσία τους έχει φθαρεί στην καθημερινή συναναστροφή. Ακόμα κι οι σύντροφοί μας, τα παιδιά κι οι φίλοι μπορούν με τον καιρό να γίνουν απλή συνήθεια και να χάσουν την σημασία τους.- Όταν όμως δεν προσέχουμε το φαινομενικά μικρό, το "συνηθισμένο", μας διαφεύγει και το αφανώς μεγάλο: Επιτρέψτε μου εδώ να παραθέσω από τον Adalbert Stifter (1963,8κ.ε.):

"Το φύσημα του ανέμου, ... τον κυματισμό της θάλασσας, το πρασίνισμα της γης, την λάμψη τ' ουρανού ... τα θεωρώ μεγάλα: την επιβλητικά επερχόμενη καταιγίδα, τον κεραυνό..., την θύελλα..., τον σεισμό... δεν τα θεωρώ μεγαλύτερα..., μικρότερα μάλιστα, γιατί είναι μόνο αποτελέσματα πολυ υψηλότερων νόμων"... "Η δύναμη που κάνει το γάλα στην κατσαρόλα ... να φουσκώνει και να χύνεται, είναι κι αυτή που ανεβάζει

την λάβα στο βουνό που φτύνει φωτιά... Αυτά τα φαινόμενα είναι απλώς εντυπωσιακότερα..." "Έτσι είναι και στην (φύση) των ανθρώπων: Μια...ζωή γεμάτη ... απλότητα, ... αποτελεσματικότητα στον χώρο της, θαυμασμό του ωραίου, συνδεδεμένο μ' έναν ανάλαφρο, ήσυχο θάνατο, τα θεωρώ μεγάλα, δυνατές συγκινήσεις ... μικρότερα, καθώς αυτές είναι ... μόνο προϊόντα μεμονωμένων, μονόπλευρων δυνάμεων. "

Εκτός απ' αυτά τα παραθέματα, που μπορούν να βάλουν σε σκέψεις, σ' αυτήν την ομιλία, όπως βλέπετε, δεν πρόκειται για συστηματικά οργανωμένες σκέψεις αλλά για σκέψεις που μου ήρθαν "καθοδόν", επέπεσαν απρόσκλητες. Όμως τέτοιες ε π ι-π τ ώ σ ε ι ς, όπως ανακαλύψεις και γνώσεις, δεν εκβιάζονται αλλά προβάλλουν από το αφανές "αλματωδώς" σαν κάτι το νέο, επι-πίπτουν. Προϋποθέτουν μια "στροφή του βλέμματος προς το λήθιο", μια προθυμία, μαζί με μια "μέθοδο", να ε π ι τ ρ α π ε ί σε σκέψεις να επιπέσουν, και πρέπει να εννοηθούν ως "σύλληψη", όχι σαν "προϊόν" (Soentgen, 1998, 72ff). Αυτό ισχύει για ανακαλύψεις π ρ α γ μ ά τ ω ν από το παιδί στον τόπο του παιχνιδιού, όπως και γι' αυτές του ερευνητή, του ποιητή, ή ενός στοχαζόμενου: Το θαύμα κι οι θησαυροί είναι καμωμένα από το μικρό, το αφανές: Ένα θραύσμα, μια σταγόνα, ένας κρύσταλλος χιονιού -. Λουλούδια στο ρέμα, ώριμες φράουλες, λαμπρό κιτρινοκόκκινο φύλλωμα-. Ένα κοχύλι στην άμμο, μια νυχτερίδα στο φως, η γάτα στη στέγη-. Ένα κανάτι, ένα κομμάτι σύρμα, ένα κομμάτι από lego-. Κάτι τυχαίο στο εργαστήριο, μακρινές φωνές παιδιών που παίζουν, η εγγύτητα του σχεδόν απαρατήρητου διαβάτη --.

"Πράγματα" που μιλούν από μόνα τους.- Η αξία κι η σημασία τους εξαρτώνται από την δυνητική μας α ν ο ι χ τ ό τ η τ α γι' αυτά. Τι ότι και το τι είναι, το λένε, το χαρίζουν κατά την θεώρηση και την χρήση όταν είναι τελικά η ώρα, ακόμα κι όταν πάντα πιστεύουμε πως πρέπει να τα κυνηγάμε. Διότι η φύση, σαν κατα-τροπωμένος αντίπαλος, μας τρέπει, όπως η τεχνολογία, στο να τα φροντίζουμε όλο και πιο πολυέξοδα. Αντίθετα, σαν συνοδοί, μπορούμε να τα παρακολουθούμε ήσυχα και να τ' ανακαλύπτουμε και να τα θαυμάζουμε εκ νέου.

Οι ανα-καλύψεις προϋποθέτουν να μας έχει "μιλήσει" ένα μέχρι τούδε συγ-καλυμμένο, στο οποίο μίλημα ανταποκρινόμαστε.- Τέτοιες αναφορές μπορούν κατόπιν να διανοίξουν και χώρο για τον συνάνθρωπο και για το όλον: Σ' αυτόν τον χώρο, για να ερωτευτείς, αρκεί ένα ρέμα, ένα δέντρο, ένας πάγκος, ένα βιβλίο. Αντίθετα οι όλο και πιο ραφινάτες προσφορές και τα "προγράμματα" για ψυχαγωγία μπορεί να οδηγούν μακριά από την υπόθεση του ανθρώπου. Αυτή θα μπορούσε να απωθείται όλο και περισσότερο: Η δημιουργικότητα από τις δικτυωμένες προσφορές των μέσων μαζικής ενημέρωσης, το εργαστήριο από την μηχανή, ο αυτοκαθορισμός και η πρωτοβουλία από την διοίκηση και την επιχείρηση.-

--Ωστόσο ελπιδοφόρα αντίθετα ρεύματα με την έννοια τέτοιων πρωτοβουλιών ήταν το αυθόρμητο "κίνημα βοήθειας" μετά την καταστροφική πλημμύρα και η θέληση για ειρήνη.

Ο Johann Gottlieb FICHTE θεωρούσε πως τις νίκες δεν τις παίρνει η βία των στρατευμάτων αλλά η δύναμη του θυμικού. Αυτό το μπορεί διότι ενώνει τους ανθρώπους συναισθαντικά, και όχι με την απλή στρατηγική και τον φανατισμό, πέρα από την απλή καθημερινότητα με τις αγωνίες της, και τους κινητοποιεί μέσα από το απλό και συνάμα μέγα δεδομένο ότι τώρα κάτι ε ί ν α ι ανάγκη. Αντίθετα η γνήσια κακομοιριά φαίνεται στην έλλειψη του θυμικού.-

Η δύναμη του θυμικού, και μαζί η εμπιστοσύνη, όπως και η πεποίθηση, προκύπτουν ήδη σε πρώιμους δεσμούς μέσα από αφανείς, όμως άμεσες συναντήσεις, όταν δίπλα στις βιοτικές ανάγκες υπάρχει χρόνος και γι' αυτές. Η καθημερινή συνένωση με την μητέρα, τον πατέρα, τ' αδέρφια και τους φίλους, ακόμα κι αν είναι απόντες παρόντες, οι εδώ άρρητοι κανόνες και οι αφανείς συνήθειες, οι παρατηρήσεις, τα βλέμματα, οι χειρονομίες και οι φαντασιώσεις καθορίζουν αφανώς την διάθεση και την ατμόσφαιρα που μας σημαδεύουν και μένουν στην μνήμη. Αυτές οι διανθρώπινες αναφορές, και όχι μόνον το ενδιαφέρον της περιέργειας, μας δείχνουν τέλος και το πού είναι χρεωμένη η ουσία μας. (Heidegger, Jahresgabe 1995, 11, Uspr.1979, 125). Αλλά για να καταλάβουμε τι μας αφορά, τι μας έχει χρεωθεί, και για να βρούμε προσανατολισμό στον δρόμο μας, υπάρχει μια οδηγός φωνή, η "φωνή της δικής συνείδησης", η οποία αφανώς, σιωπηρά, όμως ξεκάθαρα μας δίνει να καταλάβουμε πότε και για ποιες δυνατότητες κάθε φορά έχει έρθει η σωστή στιγμή.

III.

(Απειλούμενες, καθώς και απειλητικές αφανείς αναφορές)

Ειπώθηκε ότι μπορούμε να αμελούμε σχέσεις. Το ότι απ' αυτό μπορούν να προκύψουν παθολογικές καταστάσεις, το ζούμε στην κλινική εμπειρία καθημερινά, όμως εδώ δεν θα αναπτυχθεί περισσότερο. Εδώ θα σημειωθούν επιγραμματικά ακόμη μερικοί λανθάνοντες κ ί ν δ υ ν ο ι από απειλούμενες, καθώς και απειλητικές αφανείς αλλά σημαντικές αναφορές:

1. Οι σχέσεις μπορούν να φθείρονται αφανώς με την αχρηστία,
2. Επι-πτώσεις σκέψεων μπορούν, όσο απλώς "λειτουργούμε", να εκλείπουν,
3. Έθιμα λησμονούνται,
4. Κινδυνεύουμε να μεταθέσουμε την φωνή της συνείδησής μας σε εγωιστική τακτική,
5. Με την εξαφάνιση του από-μακρου στην παγκοσμιοποίηση να ισοπεδώσουμε διαφορές,

6. Να θαμπωθούμε από γρήγορα αποτελέσματα, να παρασυρθούμε σε αμφισβητήσιμες "προόδους" και σε καταναλωτισμό,

7. Να αντικειμενοποιήσουμε και να ευτελίσουμε την ψυχή, μέχρι που να την χάσουμε.- Ή, πού βρίσκεται ακόμα η ψυχή; (πρβλ. Hell, NZZ, 30. XII. 02)

Τα πάντα επι γης έχουν "ψυχή". Και είμαστε - όπως δίκαια γράφει ο Paulo Coelho (1996, 79-85) - τμήμα της ίδιας ψυχής που, - παρόλες τις διαφορές - μιλά, σε μια σ υ ν ή χ η σ η, την ίδια γλώσσα.

Μπορούμε να μάθουμε από την θάλασσα, την φωτιά, τον άνεμο και την έρημο, αν τα ακούσουμε. Αντίθετα υφίσταται ο κίνδυνος, η ψυχή, όπως η αφανής επενέργεια της μορφής ενός θεού επί γης, απομυθοποιημένη από τον λάθος κατανοημένο μοντερνισμό και ορθολογισμό, να παραγνωριστεί προς όφελος επιβλητικών θεατρίνων και μάγων.

IV.

(Πώς μπορούν αφανείς αναφορές να έρθουν - πάλι - στο φως;)

Εάν αφανείς αναφορές σε άνθρωπο και πράγμα είναι όντως σημαντικές, παρόλο που στην καθημερινή ζωή συχνά παραλλάσσονται από όλο και πιο οξείες ήχους, εκτυφλωτικά χρώματα, εξημμένες κινήσεις, κι έτσι παραβλέπονται, πρέπει να προσπαθούμε ξανά και ξανά να τις φέρουμε στην επιφάνεια με την πρωτογενή τους δύναμη, κι έτσι να τις κάνουμε προσληπτές. Πρέπει να ερωτήσουμε πού λοιπόν διατηρούνται ακόμα και με ποιον τρόπο μπορούν να συντηρηθούν, να αφυπνιστούν και να έρθουν πάλι σε γλώσσα.-

Τις βρίσκουμε ακόμα να εμφανίζονται στο παιχνίδι και στα ερωτήματα του παιδιού, καθώς και στην τέχνη. Όμως και σ' όλους μας βέβαια υπνώττει πάντα μια νοσταλγία γι' αυτές. Πώς θα μπορούσαμε εμείς να αφυπνίσουμε αυτές τις αφανείς αναφορές και να τις φέρουμε πάλι στην επιφάνεια;

1. με μια παραμονή, 2. μ' έναν αναστοχασμό και 3. με ένα ξεκίνημα.

1. Π α ρ α μ έ ν ω σημαίνει, από καιρού εις καιρό σταματώ και είμαι σ' αυτό που ε ί ν α ι τ ώ ρ α.

Τι θα πει "ε ί μ α ι σ' αυτό που ε ί ν α ι τ ώ ρ α"; Θα πει τ ο υ χαρίζουμε την προσοχή, την αγάπη και τον χρόνο μας, ώστε να μας δοθεί η χάρη της ουσίας του: είτε είναι αυτό κάτι πνευματικό, είτε υλικό, ουράνιο ή γήινο. Όπου αντί για συνεχή επιτάχυνση και ύψωση σε υπερθετικούς μοιάζει ν' αρμόζει περισσότερο μια απο-τάχυνση, και κάποτε μια παραμονή, καθώς άλλωστε μόνον έτσι μπορεί να έρθει στην επιφάνεια το "δώρο" του μεγάλου απλού, του ωραίου. Μπορεί να είμαστε υπερήφανοι για τις προόδους και τα επιτεύγματά μας. Όμως συνάμα ας αναλογιστούμε σήμερα τον λόγο του Hoelderlin, πως "η λάμψη της φύσης" (επομένως το κάλλος της) "είναι φαινόμενο υψηλότερο", και την προειδοποίηση του Heidegger πως αυτό θα μπορούσε να παραμορφωθεί

από τα ανθρώπινα καμώματα, οπότε "η μεγαλοπρέπεια του λιτού" και "εκείνο που διακυβερνά και καθορίζει κάθε σύνηθες κι επιπόλαιο" θα έμενε αφανές (Heidegger, GA τ. 16, 2000, 761, τ. 13, 1983, 120. 196, 13).

2. Αφυπνίζουμε αφανείς αναφορές: μ' έναν α ν α σ τ ο χ α σ μ ό εκείνου που ήταν. Διότι εκείνο που ή τ α ν δεν έχει περάσει αλλά είναι πάλι παρόν όταν π ε ρ ι σ υ λ λ ε γ ό μ α σ τ ε σ' αυτό. Μάλιστα το αφανές έρχεται μόνον τότε στην επιφάνεια όταν είμαστε αρκούντως απόμακροι (ο.π., 1983, 123): Το έργο του καλλιτέχνη από απόσταση, "η ουσία της πατρίδας ... στην ξενιτειά", η σημασία ενός ανθρώπου μετά από την απώλειά του.

3. Αφανείς αναφορές αφυπνίζονται: Μ' ένα ξ ε κ ί ν η μ α, δηλαδή με μια πεπεισμένη, αποφασιστική "ά φ ε σ η - ερχομού - προς - εμάς". Μ' αυτήν ελευθερωνόμαστε για επερχόμενους χρόνους κι έτσι μπορούμε να συγκαθορίσουμε την μοίρα μας.

Όταν προσβλέπουμε στο μέλλον ε ρ ω τ ώ ν τ ε ς, βλέπουμε κι αυτό που μας μιλάει, κι έτσι ήδη οδηγούμαστε από το ζητούμενο (ο.π. 1972, 5-12, 1983, 131). Καθώς έτσι εκτεινόμαστε στον κόσμο, τον αντέχουμε και τον κατανοούμε με τις προκλήσεις και τον πλούτο του, δηλαδή υπ-άρχουμε, ανοίγουμε γι' αυτόν και ανοίγει αυτός για μας.

Παραμονή, αναστοχασμός και ξεκίνημα είναι λοιπόν ά φ ε σ η - ν α - σ υ μ β ε ί (κάτι) και π ρ ά ξ η. Μ' αυτό μπορούν αφανείς αναφορές να έρθουν στην επιφάνεια. Στην π α ι δ α γ ω γ ι κ ή "πράξη" σημαίνει αφενός μετάδοση γνώσεων, αφετέρου όμως και συνοδεία προς τα έξω των προς μόρφωση καταβολών: Ε ξ έ λ ι ξ η θ α π ε ι εδώ ανάπτυξη δεδομένων ι κ α ν ο τ ή τ ω ν, εν μέρει αφανών, "στην πληρότητα της ουσίας τους" (Heidegger, 1968, 5): Αυτές έρχονται στην επιφάνεια προοδευτικά με την βοήθεια των παιδαγωγών και των ενδιαφερόντων τους, όμως προπάντων με την δική χαρά της ανακάλυψης και, αν δεν ατροφήσουν, βρίσκουν την εκπλήρωσή τους σε μια δική ταυτότητα.

Και στην ιατρική τέχνη και θ ε ρ α π ε ί α πρόκειται για μια πράξη με την έννοια της απελευθέρωσης δικών αυξητικών δυνάμεων και για μια συνοδεία, είτε πρόκειται για την ίαση τραυματισμών, φλεγμονών, δυσπλασιών, είτε για την λύση μεμονωμένων ή ομάδων ολόκληρων, π.χ. οικογενειών, από ακαμψίες.

Όμως καθώς, ακριβώς στις δυσκολότερες ασθένειες, νόημα και σημασία είναι συχνά κρυμμένα κι έχουν καταστεί αφανή, η θεραπεία τους χρειάζεται, εκτός από υπομονή, και κάποια οξύνοια. Τι θα πει αυτό;

Όταν ο S. Freud (GA, τ.11.103) συνιστά στους αναλυτές την "ελεύθερα μετέωρη προσοχή" και στους αναλυόμενους να ανακοινώνουν τα πάντα, κι ακριβώς τα φαινομενικά ασήμαντα, διότι από πίσω θα μπορούσε να κρύβεται κάτι σημαντικό για την ίαση, αν και "απωθημένο", όταν στην ψυχοθεραπεία των παιδιών μας ενδιαφέρουν προπάντων τα "σ υ ν η θ ι σ

μ έ ν α" πράγματα της καθημερινής ζωής, μέσω των οποίων μας ανοίγεται ο "κόσμος" του παιδιού, έτσι δίνεται χώρος και σε αρχικά δυσάρεστες, ακόμα και επώδυνες αναφορές που στο μεταξύ έχουν καταστεί αφανείς. Αυτές, όπως τα ευχάριστα, πρέπει να τις θυμηθούν, να τις "ψυχανεμιστούν" και να τις "επεξεργαστούν", κι έτσι γίνονται δυνατές εκλάμψεις. Μια ψυχοθεραπεία, με ερωτώσα δεκτικότητα, διανοίγει τέτοιες όταν η ψυχή μπορεί ν' ανοίξει και να γίνει "τόπος εμφάνισης" (Heidegger) αυτού που την αφορά, αντί απλώς να επισκευάζεται σαν χαλασμένο μηχάνημα και να προσαρμόζεται σε μια νόρμα. Εδώ πρόκειται για μια οξύτερη ακοή στο κάλεσμα που καθορίζει την ουσία μας και για ένα "ξεκίνημα προς νέες δυνατότητες", για το οποίο είναι καιρός. Δεν εννοούνται κάποιες όποιες δυνατότητες που θά 'πρεπε να πραγματοποιούν αλλά το ξεκίνημα στον δικό δρόμο ακολουθώντας τον δικό καθορισμό, τον οποίο κανείς δεν θά 'πρεπε να εμποδίζει (πρβλ. P. Coelho, 1996, 100, 127).

Κλείνοντας ας επιστρέψουμε στο π α ι χ ν ί δ ι του παιδιού και στο έ ρ γ ο του καλλιτέχνη που, με την π ρ ο σ ο χ ή τους, με μια άφεση ερχομού κ α ι συνάμα πράξη φέρνουν αφανή πράγματα στην επιφάνεια. Με την αναφορά τους στην φύση των πραγμάτων, στο έργο τους εμφανίζεται αυτό που είναι τα πράγματα στην αλήθεια, δηλαδή ιδωμένα στο φως. Επειδή τα πράγματα, σύμφωνα με την ουσία τους, περισυλλέγουν γη, ουρανό, θνητούς και θεούς, δηλαδή σκέπουν αυτό που είναι στο Είναι του, μπορεί έτσι στο έργο, ιδιαίτερα στο έργο τέχνης, και ένα απλό ον να "προβάλλει στην α-λήθεια του Είναι του": π.χ. στην σ ύ ν θ ε σ η του van Gogh, σ' ένα ζευγάρι "παπούτσια αγρότη" όλη η σημασία αυτού του "συνηθισμένου πράγματος", κάτι που ο Heidegger ("τ.5, 1977,21, τ. 7, 2000, 145 κ.ε.) μας διευκρινίζει τόσο εντυπωσιακά στην γραφή του "Η προέλευση του έργου τέχνης".

Όπως το παιχνίδι δεν εξυπηρετεί μόνο το "να περνά η ώρα", αλλά ούτε και κάποιον σκοπό, αλλά την επανά-ληψη από κέφι και χαρά, έτσι η τέχνη δεν εξυπηρετεί μόνο - τρόπον τινά σαν διακοσμητικό - την απόσπαση από μια γκρίζα καθημερινότητα. Η μ ο υ σ ι κ ή π.χ. εξυπηρετεί μεν την "ψυχαγωγία του θυμικού". Όμως καταρχήν "μόνο προς τιμήν του θεού", όπως ο J. S. Bach σαν θρήσκος άνθρωπος καταθέτει, για "όλους", την μουσική του. Αυτή, όταν την ακούμε, κάνει την λέξη να ηχεί. Πετυχαίνει την ωραιότητα των λόγων της όσο καμιά άλλη και μοιάζει να κάνει και στην καθημερινή μας ζωή πάλι εμπειρατό έναν θεό που είχε γίνει σχεδόν αφανής. Επίσης ίσως θυμόμαστε τον Φραγκίσκο της Ασίζης, που μπορούσε να βλέπει στο απλούστερο πλάσμα τον ύμνο του πλάστη του, τον έκανε άσμα κι έτσι το άφηνε να έρθει στην επιφάνεια.

Ακριβώς σήμερα, με την παγκόσμια επέκταση και με την ποικιλομορφία των πολιτισμών, αποκτά σημασία η μοναδικότητα του κάθε

μεμονωμένου ανθρώπου ο οποίος δέχεται και προσέχει τόσο τα μυστικά της φύσης όσο και τις εντάσεις του πολιτισμού. Ο φιλόσοφος, ο καλλιτέχνης, ο ποιητής μέσα μας καλούνται να προστατέψουν τα πράγματα από μια απλή χρήση και κατάχρηση και να διατηρήσουν την ωραιότητα που τους προσιδιάζει. Όπου δείχνεται πως κ ά θ ε τέχνη μπορεί το αφανές να το φέρει στην επιφάνεια, όμως το κίτς και η ανοησία μόνον το φανερό. - Ο καλλιτέχνης, στο καταρχήν μοναχικό έργο του, δημιουργεί το μοναδικό που τελικά εναρμονίζεται με το όλον. Όπως μια ορχήστρα με χορωδία και σολίστες, όπου συνεργάζονται άσμα με μια πλειάδα διαφορετικών οργανοπαικτών για συγκεντρωθούν σ' ένα κοινό θέμα, θα μπορούσε και ο πολιτισμός της ανθρωπότητας συνολικά να σημαδευτεί από την έ ν ω σ η της ποικιλομορφίας του και να κερδίσει.-- Αυτό το "κοντσέρτο", αυτή η ποίηση των λαών δεν θά 'πρεπε νά 'ναι θεαματική, να ενδυναμώνεται τεχνητά, και πάλι στις διαφορετικές γλώσσες και φωνές της να αφήνει να έρθει στην επιφάνεια αυτό που θέλει να ειπωθεί.

Ο Heidegger (GA τ. 13, 113, 159, 196κ.ε.) μας θυμίζει πως "η αληθινή ποίηση φέρνει το αφανές στην επιφάνεια ... καθώς ο ποιητής στρέφει την νόηση μακριά από τον τεράστιο βόμβο ... προς κάτι το αφανές ... που κρατεί σιγαλά και ήπια, ... δείχνοντας στο μικρό το μέγα". Συνιστά, π ρ ι ν από το "περιεχόμενο", να ακούμε "την μελωδία και τον ρυθμό" ως αυτό που δίνει πρωταρχικά και ιδιαίτερα τον τόνο στον ποιητικό λόγο. Σαν παράδειγμα γι' αυτό το άκουσμα και γι' αυτήν την απάντηση φέρνει ένα σύντομο ποίημα του Josef von Eichendorff (1960, 110) με τον τίτλο: "Wuenschelrute", όπου γίνεται λόγος για μια "πετυχημένη μαγική λέξη", με την οποία ο κόσμος και το άσμα σ' όλα τα πράγματα μπορεί να γίνει τραγούδι.

Καθώς αυτό ήταν και το δικό μου θέμα στην ομιλία αυτή, θα επανέλθω σ' αυτούς τους στίχους και θα σας τους παρουσιάσω τελειώνοντας:

"Schlaeft ein Lied in allen Dingen,
"Ένα άσμα υπνώττει σ' όλα τα πράγματα,
Die da traemen fort und fort,
Που ονειρεύονται κι ονειρεύονται
Und die Welt hebt an zu singen,
Κι ο κόσμος πιάνει το τραγούδι,
Triffst du nur das Zauberwort
Σαν πετύχεις την μαγική λέξη."

Βιβλιογραφία:

Coelho P. Der Alchimist, Diogenes Verlag, Zórich, 1996
Eichendorff J. Frhr.v. Gedichte Manesse Verlag, Zuerich, 1960
Freud S. Studien GA, Bd 11, Fischer Verlag, Frankfurt,M., 1975
Guggenbuehl A. NZZ, 23. I. 03

Heidegger M. Sein und Zeit, Niemeyer Verlag, Tuebingen, 1972
Unterwegs zur Sprache, Neske , Pfullingen, 1979
Aus der Erfahrung des Denkens, 1976
Ueber den Humanismus, Klostermann Verlag, Frankfurt/M. 1968
Holzwege, GA, Bd 5, 1977
Vortraege und Aufsaeetze, GA, Bd 7, 2000
Aus der Erfahrung des Denkens, GA, Bd 13, 1983
Reden und andere Zeugnisse, GA, Bd 16, 2000
Existenzialismus, Jahresgabe der M.H.G., 1995
Hell D. NZZ 30. XII. 2002
Angelus Silesius (Scheffler J) Cherubinischer Wandersmann, Reclam
Verlag, Stuttgart, 1984
Soentgen J. Splitter und Scherben, Die Graue Edition, Kusterdingen,
1998
Stifter A. Bunte Steine, GW, Bd 4, Birkhäuser Verlag, Basel, 1963

Μετάφραση: Κώστας Γεμενετζής

1[1] Διάλεξη στην Βιέννη στις 4 Οκτωβρίου 2003
